

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

Hakemli Dergi

**Review of the Faculty of Divinity
Atatürk University**

Yıl: 2002

Sayı: 17

**Atatürk Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi - 25240/ERZURUM**

Tel: 0442.2360951

Fax: 0442.2360953

e-mail: erilfak@atauni.edu.tr

İBN HUMÂM'IN MÜFESSİRLİK YÖNÜ

Prof. Dr. Şükrü ARSLAN*

ÖZET

Bilindiği kadarıyla İbn Humâm müstakil bir tefsir çalışması yapmamıştır. Ancak onun eserlerinde konu gereği yer verdiği ayetleri kendine özgü bir şekilde tefsir ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu sebeple İbn Humâm genel anlamda olmasa bile, ahkâm ayetleri müfessiri kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: *İbn Humâm, Kur'an, Âyet, Müfessir.*

ABSTRACT

Ibn Humâm as a Commentator

As it is known, Ibn Humâm didn't write a particular and separate commentary of Qur'an. But we can say that, he interpreted the verses he mentioned in his works, in his own way. Therefore Ibn Humâm can be seen as a commentator, not in general meaning but about judgement verses.

Key Words: *Ibn Humâm, Qur'an, Verse, Commentator.*

---

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

SUNUŞ

Ömrünü İslâm'ın hizmetine vakfetmiş, onun en güzel şekilde anlaşılması ve yaşanması için var gücüyle çalışmış kimselerin anılması, bu yolla geniş bir kitleye layıkıyla tanıtılmasını ilme bir hizmet saymaktayız. İşte, müstesna zekâsını feyizli gayret ve ihlâsıyla birleştirerek paha biçilmez değerde eserler bırakarak bilim tarihine adını altın harflerle yazdıran kıymetli âlimlerimizden biri de Kemaleddin İbn Humâm es-Sivasî'dir. O, "Fethu'l-Kadir" isimli eseriyle haklı bir şöhret kazanmıştır.

Hanefî fıkıhı metodolojisini sağlam bilgi ve kendine has derin anlayış ve sezisiyle furû-u fikha uyguladığı, diğer mezheplerin görüşlerine de yer verdiği, yer yer bunları tartıştığı bu muhteşem eseri, İslâm hukukunun kaynak kitapları arasına girmiştir.

"Fethu'l-Kadir" gerçekten de İslâm fıkıhı alanında müstesne bir yere sahiptir. Özellikle nasların yorumlanışındaki ince anlayış, derin vukuf, yazarına saygı ve hayranlık uyandırmaktadır. Tarihe geçmiş şahsiyetleri en iyi tanıtacak olan, başkalarının onun hakkındaki yazı ya da sözlerinden çok bıraktıkları eserlerdir. Fethu'l-Kadir incelendiği zaman, yazarından sitayişle bahseden kaynakların bunda ne kadar haklı ve isabetli olduklarını sezmemek mümkün değildir.

Sivas'ta Kemaleddin İbn Humâm Vakfı'nca düzenlenen "Kemaleddin İbn Humâm es-Sivasî Sempozyumu"na katılan kıymetli araştırmacılar taktire şayan tebliğler sundular. Müzakereler ve seviyeli tartışmalarla ek bilgiler verildi. Her şeyiyle güzel olan sempozyumunda İbn Humâm muhtelif yönleriyle tanıtıldı. Eserleri ve eserlerinin özellikleri hakkında kapsamlı bilgi verildi. Buna rağmen bazı eksiklikler de yok değildi. Kanaatimizce bu eksikliklerin başında, fıkhıta birinci kaynak olan âyetleri, İbn Humâm'ın nasıl tefsir ettiğinin ayrı bir araştırma konusu yapılmamış olması geliyordu. Sempozyum tertip heyetince söz konusu sempozyumda verilen tebliğlerin ilgili vakıf tarafından bastırılacağı söylenince bahis konusu eksikliği gidermeyi, İbn Humâm'ın hemşehrisi ve tefsirle meşgul olan biri olarak kendimize bir görev saydık. Dar bir çerçevede olsa bile onun müfessirlik yönünü araştırmak istiyoruz. En azından bazı örnekler vermeye çalışacağız. Böylece hem müellifimizin daha iyi tanınmasına

sınırlı da olsa bir katkıda bulunmayı, hem de konuya dikkat çekerek daha kapsamlı araştırmaların hazırlanmasına zemin hazırlamayı ümit ediyoruz.

İbn Humâm'ın müstakil bir tefsirinin bulunduğunu bilmiyoruz. Kaynaklar onun tefsire dair bir eser kaleme aldığından söz etmiyorlar. “Fethu'l-Kadir” ve “el-Musâyere” isimli eserlerinin tarafımızdan tetkiki sırasında da tefsirle ilgili bir eserine atıfta bulunduğu görülmedi. O nedenle inceleme, az önce adları geçen iki eseri üzerinde olacaktır. Tabiatıyla ağırlık noktasını “Fethu'l-Kadir” teşkil edecektir. Çünkü en hacimli ve en önemli eseri budur. Tefsirle ilgili yorumları en çok bu eserinde görülmektedir.

Araştırmamız, Fethu'l-Kadir'in Beyrut'ta yapılan ve tarih verilmeyen ikinci baskısı üzerinde yapılmıştır. el-Musâyere isimli eserinin müstakil tab'ı elde edilemediğinden bu eserin şerhi olan “Kemaluddîn Muhammed b. Ebî Şerif'in “Kitabu'l-Musâmere bi Şerhi'l-Musâyere” isimli eserinin Mısır 1899 (1317) de Matbaatu'l-Kubra baskısındaki metin esas alındı. Bu eserle ilgili dipnotlar yukarıda sözü edilen şerhin sayfa numaraları olacaktır.

İbn Humâm'ın Müfessirlik Yönü

Daha önce İbn Humâm'ın tefsire dair müstakil bir eserinin bulunmadığından söz edilmişti. Buradan onun müfessir olmadığı kanaati hasıl olacaktır. Bu gayet tabiidir. Fakat bilhassa “Fethu'l-Kadir”i incelendiği zaman eserine aldığı âyetleri açıklarken tam bir müfessir gibi davrandığı görülecektir. Aslında ahkâm âyetlerini tefsir edenlerin yaptıkları da İbn Humâm'ın yaptığından çok farklı değildir. Şu kadar var ki, onlar eserlerini ahkâm âyetlerinin tefsirine ayırmışlar, müellifimiz ise fûrû-u fihkânın içine serpiştirmiştir. Eğer “Fethu'l-Kadir” de âyetlerin tefsiriyle ilgili malumat çıkarılacak olsa, hiç de küçümsenmeyecek hacimde bir eser olacağından şüphemiz yoktur.

Bu noktadan bakılınca İbn Humâm, müfessir olarak vasıflandırılabilir. En azından ahkâm âyetleri müfessiri sayılabilir. Kanaatimizce O, bu vasfı hak etmiştir.

İbn Humâm'ın Âyetleri Tefsir Edişindeki Metodu

İbn Humâm'ın araştırmamıza konu olan ve yukarıda isimleri

geçen iki eserinde özellikle de –bundan önceki konuda da işaret edildiği gibi- “Fethu’l-Kadir” de tam klasik müfessir gibi hareket ettiği görülür. Takip ettiği metod klasik müfessirlerinkinden çok farklı değildir; açıklamalarına yer yer başka âyetlerden, hadislerden, sahâbe kavillerinden, Arap sözleri ve şiirlerinden örnekler getirir, gramer kurallarına dil ve belâgat hususiyetlerine yer verir, zaman zaman âyetlerin yorumu hakkında değişik görüşleri belirtir, mezhebinin tercihini ortaya koyar. Bazan da kendi şahsi tercihlerini yani mezhebinden ayrı yaklaşımını belli eder.

İbn Humâm’ın nakilciliği sevmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yorumlarında büyük ekseriyetle isim zikretmez, kendi tefsiri olarak verir. Alıntılarını ya isim tahsis etmeden geniş kapsamlı bir isimle – Kâle’l-mufessirûn gibi- ya da iktibasta bulunduğu kişi yahut eserin kısa adını verir. Fakat biraz önce de ifade edildiği gibi bunlara sık rastlanmaz. Kendi yorumu olarak verir.

Bu umûmi değerlendirmeden sonra müellifin tefsirle ilgili açıklamalarına örnek vermek istiyoruz. Yukarıda işaret edilen özellikleri kapsayacak misaller verilmeye çalışılacaktır. Bilhassa kendi tefsiri olarak tanımlayabileceklerimize biraz daha ağırlık vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Zira müellif hakkında fikir verebilecek olan kendi yorumları olacaktır.

Âyetleri Tefsir Ediş Şekli

Âyetleri tefsir edişini aşağıdaki şekilde değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür:

1. Âyetleri ele alışı
2. Âyetleri tefsir ediş şekli

Âyetleri ele alışını aşağıdaki şekilde incelememiz mümkündür.

a. Âyetleri Şer’i Hükümlere Delil Getirmesi

Âyetleri, fikhî hükümlerin şer’iliğine delil getirir. Bu gibi yerlerin bir kısmında âyetleri tefsir etmez, sadece hükmün... âyetiyle sabit olduğunu söyler, sonra da konu ile alakalı hadisleri verir. Eğer o hususta icmâ hasıl olmuşsa onu da kaydeder. Buna kefâlet mevzuundan kısa bir misal verebiliriz: Kefaletin méşru oluşunun

delili, Allah Teâla'nın şu âyetidir, der: “Onu getirene bir deve yükü (bahşış) var dediler (içlerinden biri) ben buna kefilim dedi” (Yusuf 12/72).

Bir hadiste şöyle denilmiştir: “Vekil, vekil olduğu şeyden sorumludur”. Bu hadisi Ebû Davûd ve Tirmizî rivayet etmiştir. Ebû Davûd hadisin hasen olduğunu söylemektedir.

Kefalet icmâ ile de sabittir¹.

b. Âyetlerin Tamamını Değil Muayyen Bir Kısmını Tefsir Etmesi

İbn Humâm konusunun gereği olarak âyetlerin tamamını değil, ilgili bölümünü açıklar. Ekseriyetle âyetlerin tamamını da vermez. Aşağıdaki misalde görüleceği gibi sadece âyetin ilgili kısmını verir.... “İçinden taze et yemeniz....için” (Nahl, 16/14) âyetinde “tazecik etten maksat balıktır”² der.

c. Âyetlerde Sadece Anahtar Kelimeyi Tefsiri

Aşağıdaki misal buna iyi bir örnek teşkil edecektir. “Mettiûhünne” “onları faydalandırın” yani hediye cinsinden bir şeyler verin (Bakara, 2/236) Âyetini izah ederken şöyle der: Bu, nikahtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız, bunda size mehir verme zorunluluğu yoktur” (Bakara 2/236) kavlından sonra gelmektedir. Yani mehir tesbit edilmeden nikahlanan, fakat mukarenette bulunulmayana yöneliktir. Çünkü öncekine bir şey verilmesi müstehap, ikinciye verilmesi ise farzdır³.

Âyetleri Tefsir Ediş Şekli

Âyetleri tefsir edişindeki metodunu, aşağıda verildiği şekilde inceleyebiliriz:

---

¹ İbn Humâm, Kemâleddin es-Sivasî, *Fethu'l-Kadir*, 2. baskı, Beyrut, ts., VII, 163.

² İbn Humâm, *a.g.e.*, VII, 326.

³ İbn Humâm, *a.g.e.*, VII, 326.

Kendi Görüşü ve Nakilleri

Daha önce de ifade edildiği gibi âyetlerden istinbat edilen fikhî hükümleri izah ederken umumiyetle müfessir yahut fakihlerden nakillerde bulunmaz, kendi tefsiri olarak verir. Bazan da “kale’l-müfessirûn” şeklinde kimden aldığını belirtmeden nakilde bulunur. Fakat bunlar oldukça azdır. Nadiren isim zikrettiği de olur. Şimdi bu sayılan hususlara ayrı ayrı misal vermeye çalışalım.

a. Kendi görüşü şeklindeki açıklamaları: Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz” (Âl-i İmran, 3/130) âyetinde ribâ, borç ve selem alış-verişinde verilenden fazlası ile, aynı cins malı mübâdelede fazla almaktır. Sözlük manasıyla fazlalığa da “ribâ” denir. “Allah alım-satımı helâl, fâizi haram kılmıştır” (Bakara, 2/275), âyeti de bu anlamdadır. Yani borç ve selem satışında verilenden fazla alınması, yahut aynı cins malın değişiminde alınıp verilen fazlalık haramdır⁴.

İbn Humâm’ın tefsir açısından en önemli hususiyetlerinden biri bizce budur. Zira o fıkıh sahasında kendisini bir otorite gördüğü gibi, âyetleri tefsir edişinde de kendini ehliyetli görür, nakle pek yer vermez. Aşağıdaki misalde de bu tutumunu açıkça görmek mümkündür. Allah Teâla Ramazan orucunu mazeretleri nedeniyle tutamayanlarla ilgili olarak şöyle buyurur: “Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder” (Bakara 2/184).

Her hastaya orucunu bozmayı (tutmamayı) mubah kılmıştır. Ancak orucu bozma veya tutmamaya izin verilmesi “def’i hârec” yani zorluğu (sıkıntıyı) gidermek içindir. Meşakkat veya darlık, hastalığın artması, iyileşmenin yavaşlaması yahut bir organın işlevini yapamaması ile olur. Bunun tesbiti ise hastanın vehme kapılmadan kendi içtihadı iledir ki bir tecrübe veya belirtiyeye dayanan zannı galib ile ya da Müslüman ve de fasık olmayan bir doktorun teşhisi ile olur⁵ der.

---

⁴ İbn Humâm, *a.g.e.*, VII, 4.

⁵ İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 351.

Herhangi bir kaynak göstermeden kendine mal ederek açıklamalarına kısa başka bir misal: “Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Fakat kasıtlı (bilerek) yaptığınız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutar” (Bakara, 2/225).

Muâheze yani yeminden sorumlu tutulma kesin olarak ahirettedir ki, yapılanlardan muâheze edilmekten maksat da budur. “Ma’kûde”den maksat ise kefarettir, der⁶.

b. Kimi yerde âyetlerin tefsirini verirken belli bir müfessirin adını zikretmez, müfessirlerin görüşü diyerek genel bir ifade kullanır.

“Amellerinizi boşa çıkarmayın” (Muhammed, 47/33). Müfessirler, amellerin boşa çıkarılmasından maksadın büyük günahlar işlenilerek itaatın bozulmasıdır, demişlerdir⁷.

c. Pek fazla olmamakla beraber bazı müfessirlerden isim zikrederek nakillerde bulunduğu görülür. Buna et-Taberî’den yaptığı aşağıdaki misali verebiliriz:

İbn Humâm, et-Taberî’nin “Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak sadece yoksullara, düşkünlere, (zekat toplamakla görevli) memurlara, gönülleri İslâm’a ısındırılacak olanlara...” (Tevbe 9/60) âyetinin tefsirinde “müellife-i kulub” a girenlerin kimler olduğunu Taberî’den aynen alır ve bir yorumda bulunmaz⁸.

Kur’anî Lafızların Lûgat Yönüne Temas Etmesi

Kimi yerlerde âyetlerde geçen bazı kelimelerin lûgat manalarını misallerle izah eder, sonra fıkıhdaki ıstılâhî anlamını zikreder. Kelimelerin sözlükte ifade ettiği manalarını verirken bazı dil alimlerinin görüşlerini belirttiği olur. “Talak” kelimesinin izahını buna misal verebiliriz: “Talak (boşanma) ikidir” (Bakara, 2/229).

“Talak” kelimesi “tatlık” manasına gelir, yahut lâm harfinin zamme veya fethalı, okunması ile “talak” kelimesi “talaka” fiilinin mastarıdır.”Fesad” vezninde olduğu gibi el-Ahfeş (Öl. 221/835) talak

⁶ İbn Humâm, *a.g.e.*, VII, 4.

⁷ İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 362.

⁸ İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 259; Krş, et-Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, y.y., ts., X, 158 vd.

kelimesinin fiilinin zammeli okunmasını kabul etmez. Fakat *Divanu'l-Edeb*'de böyle-lâm harfinin zammeli-okunması Arap lehçelerinden biri olarak geçer.

“et-Talâk” kelimesi sözlükte bağı yahut antlaşmayı kesmek ya da kaldırmak demektir. “Talaka” fiili, kadının nikahının feshedilmesinden başka manalarda da müstemeldir. Mesela esir ve deveyi serbest bırakma manaları gibi.

“Tef’îl” babından “tallaktu imraetî” zevcemi boşadım demek, daha önce zevcesini boşadığımı haber vermektedir. Bu sözü tekrar etmesi sadece pekiştirme ifade eder, üçüncü kez tekrarlırsa bu da çok kapı kapattım demek gibi bu işi çok yapmayı bildirir.

“Talâk kelimesinin şeriattaki manası, belli sözlerle nikâh akdinin kaldırılmasıdır. Bu belli sözlerden maksat “tlk” harflerinden oluşan ve açıkça talak bildiren lafızlar olabileceği gibi kinaye olarak talak için kullanılan ifadeler de olabilir...”⁹

Hüküm istinbat edilen âyetlerde geçen lafızları açıklamasına “buğât” kelimesini misal verebiliriz: “buğât” lafzı “bâğî” kelimesinin çoğuludur. “Bağy” sözlükte talep manasındadır. Bir âyette “mâ nebğî” daha ne istiyoruz” (Yusuf 12/65) buyrulur. Sonra “bağy” kelimesinin helâl olamayan şeyleri talep etmek manasına kullanılması yaygınlaşmıştır¹⁰.

Şiirle İstişhadı

Kur’an lafızlarının açıklamasında müfessirlerin eski Arap şiirinden faydalandıkları malum ve meşhurdur. Kaynaklar bu metodun Hz.Ömer ve Abdullah İbn Abbas tarafından da isti’mal edildiğini haber vermektedir. İbn Humâm da bu geleneği sürdürmüş, ihtiyaç duyduğu yerlerde eski şiirlerden şahitler getirmiştir¹¹.

---

⁹ İbn Humâm, *a.g.e.*, III, 463.

¹⁰ İbn Humâm, *a.g.e.*, VI, 99.

¹¹ Müellifimizin Arap şiiriyle şahid getirdiği, araştırmamıza konu olan her iki eserinde de görülür. Misal için bkz. İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 357; Kemaleddin İbn Ebî Şerif, *Kütâbu'l-Musâmere*, Mısır, 1317, s. 33.

Dil İnceliklerini Belirtmesi

Fıkhî hükümleri izahı yanında âyetlerde mânâ inceliklerini de belirtmeye çalıştığı görülür. “...Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemelik etmesin...” (Bakara, 2/282) âyeti ile şahitlik sabit olmuştur, sonra Yüce Mevlâ, “Şahitlik edilecek konuda bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, iyi bilsin ki onun kalbi günahkardır” (Bakara, 2/283) âyeti ile de şahitlikten kaçınmanın haramlığını pekiştirmiştir. “hiç şüphesiz o günahkardır” ifadesi te’kiddir. Günahın, bedenın kıymetli ve önemli uzvu olan kalbe isnad edilmesi te’kid içinde te’kiddir. Çünkü kalp, soyut bilgileri gizleme mahalli ve günah işlemenin de odak noktasıdır. Diğer organlardan tezahür eden günahlar böyle değildir. Şayet günahın irtikabında ilk etki kalbin olsa bile, tam olarak kalp sayılmaz¹².

Harflerin Manalarını Belirtmesi

Âyetlerde geçen ve hükümleri etkileyen durumda bulunan harflerin ifade ettikleri manaları belirtmesine sıkça rastlanır. “Ey imân edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi... yıkayın” (Maide, 5/6 âyetinde atıf olan “vav” tertibi gerektirmez¹³ demektir.

Harficerin asıl manasının dışında istimal edilmesine de işaret ettiği görülür. “Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz” (İsrâ, 17/7) âyetinde geçen “felehâ” daki “lâm”ın “alâ” manasına geldiğini söylemesi¹⁴ gibi.

Âyetlerden istinbat edilen fıkhî kavramları gramer kurallarından ve kelimelerin anlam farklarından istifade ile netleştirdiği görülür. “Allah’ın verdiği bu ganimet malları yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, ...fakir muhacirlerindir” (Haşr 59/8) âyetini şöyle açıklar:

Onları fakirlikle vasıflandırdı. Fakir ise bir şeye sahip olmayandır. Âyet muhacirlerin yurtlarından ayrılırken bıraktıkları

---

¹² İbn Humâm, *a.g.e.*, VII, 366.

¹³ İbn Humâm, *a.g.e.*, V, 85.

¹⁴ İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 129.

mallarına kafirlerin el koyduğunu göstermektedir. Malı olduğu halde uzak yerde bulunmasından dolayı onu kullanma imkanı bulamayan kimse fakir değildir. Bilakis böylesi durum yolda kalmışlara mahsustur. İşte bu sebeple sadakanın nassı da onlara atfedilmiştir¹⁵.

Yer yer âyetlerde geçen bazı kelimelerin müterâdiflerini vermekle yetinir, tafsilata girmez. “İçimizde oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabb’in için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah’tan korkanları kurtarıyoruz, zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakıyoruz” (Meryem, 19/71-72) âyetlerinde “nüneccî” yi oraya (cehenneme) düşmeyecekler “nezeru”yu da düşecekler şeklinde açıklaması bu nevidendir¹⁶.

Gramer Kurallarının Mana İle İlişisini Belirtmesi

Lüzum gördüğü yerlerde âyetlerin gramer yönüne de temas eder. Buna, Nisâ suresi 23. âyetiyle ilgili şu kısa izahını misal verebiliriz. “Min nisâkum”, “er-rabâib” kelimesinden haldir. Ma’tufun aleyhin onunla kayıtlanmasını zorunlu kılmadığı gibi buna cevaz da verir, en azından imkansız değildir¹⁷.

Âyetlerin Nüzul Sebebini Belirtmesi

Fıkhî hükümlere delil olarak getirdiği âyetlerin nüzul sebeplerini verir, kendi mezhebinin görüşleri muvacehesinde yorumlamaya dikkat eder.

Buna şu misali verebiliriz; “Ziynetinizi alın (elbisenizi giyinin)” (A’raf, 7/31) âyeti çıplak olarak tavaf etmeyi menetmek için nazil olmuştur. Umumi lafızla gelmiştir, ancak hususi bir sebebe bağlı olmasa da öncelikle bir sebeple sübut bulması gerekir, diğerlerinde sübûtu ise daha sonradır. Çünkü asıl maksud olan bu hususî sebeptir. Bizim mezhebimize göre âyetten kastedilen vacip olan tavafta örtünmektir, şâyet çıplak olarak tavaf edilecek olursa, günahkâr olunur ve böyle yapılan tavafın fesadına hükm olunur. Zaten setr (i-avret) farz namazlarda şarttır... Şurası muhakkak ki, âyetin setr-i avrete

---

¹⁵ İbn Humâm, *a.g.e.*, VI, 4.

¹⁶ Bk. Kemaleddin İbn Ebî Şerîf, *a.g.e.*, s. 244.

¹⁷ İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 210.

delâleti zannidir. Namazda avret mahallinin örtülmesi âyetin muktezasındandır¹⁸.

Âyetlerin nüzul sebebini vermesi ve hassas yorumlarla açıklamasına bir misal daha vermek istiyoruz: “Kitapta kendileri için yazılmış (belirtilmiş) mirasını vermeyip nikahlamak istediğiniz yetim kadınlar...” (Nisa, 4, 127) âyeti hakkında şöyle der: “Âyet, velisinin evinde bulunup da güzel bulmadığı vs. gibi sebeplerle kendisine nikahlamadığı gibi malına bir kimseyi ortak etmemek için başkası ile de evlendirmedeği yetîme hakkında nazil olmuştur. İşte bu âyet böylelerinin başkalarıyla, yâhut denklik esasına uygun olarak velisinin evlendirmesini âmirdir. Nebi (s.a.) amcası (Hamza)nın kızını ki o zaman küçüktü, Ömer b. Ebî Seleme ile evlendirmişti. Ancak Hz.Peygamber (s.a.v.)’in onu evlendirmesi, akrabalık yönündendir, nübüvvetle tahakkuk eden velâyetle değil. Zira Allah Resulü, nübüvvet velayetiyle hiç kimseyi evlendirmemiştir. Eğer öyle yapmış olsaydı, hiç kimse evlenemez, ancak O’nun izni ile evlenirlerdi. Hz.Peygamber (s.a.v.)’in haberi olmadan evlenenler olmuştur ki bu belirtilen hükme bir delil teşkil eder”¹⁹.

Âyetlerin Nesh Durumunun Belirtilmesi

Fıkî hükümler açısından nesh konusu çok önemlidir. İbn Humâm yeri geldikçe âyetlerin nâsîh veya mensuh olmalarına işaret etmeden geçmez. Âyetlerin nesh durumunu müdellel bir tarzla belirtir. Aşağıdaki misalde müellifin bu özelliğini görmek mümkündür.

“Ata’nın İbn Abbas’dan rivâyeti bizim için bir delildir. O, İbn Abbas’ın şöyle okuduğunu işitmiştir. ‘Oruç tutmaya gücü yetmeyenlere bir fakiri doyuracak kadar fidye vardır’ (Bakara, 2/184). İbn Abbas bu âyet mensuh değildir, oruç tutamayacak derecede yaşlı erkek ve yaşlı kadın hakkındadır. Onlar oruç tutmaz, yerler, buna mukabil fidye olarak hergün için bir fakiri doyururlar, demiştir. Bu haberi Buhari rivâyet etmiştir ki, aynı zamanda Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas, İbn Ömer ve daha başkalarından da rivâyet edilmiştir. Ayrıca bunun hilafına başka rivâyet olsaydı İbn Abbas’ın “mensuh değildir”

---

¹⁸ İbn Humâm, *a.g.e.*, I, 256-257.

¹⁹ İbn Humâm, *a.g.e.*, III, 275-276.

sözü tercih edilirdi. Çünkü “nesh” meselesi rey ile olmaz, aksine nakille olur. Diğer bir sebep de nesh olmadığının söylenmesi, Kur’an’ın metnine muvafık değildir. Zira âyetin lafzı olumludur. (İbn Abbas) nefy harfi takdir etmek suretiyle âyetin manasını olumsuz yapmaktadır. Böyle takdirî olumsuzluklar ancak işitmekle olur. Arapça’da “lâ” olumsuzluk harfinin gizli olması çoktur, “Allah’a andolsun ki sen halâ Yusuf’u anıyorsun” (Yusuf, 12/85) ve “yanılmamanız (sapmamanız) için Allah size açıklıyor, (Nisa, 4, 176), “...sizi sarmasın diye yere koca koca dağlar yerleştirdi” (Nahl, 16, 15; Lokman, 31/10) âyetlerinde “lâ” olumsuzluk harfleri gizli (müstetir)”dir.

Bu nevi hazifler Arap şiirinde de vardır. “Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır” âyetteki “fidye”nin neshi için kesin delil değildir²⁰.

Hadislere Yer Vermesi

İbn Humâm’ın Fethu’l-Kadir’inde hadislere yaklaşımı dikkat çekicidir. Eserinde bol miktarda yer verdiği hadisleri ince tahlillerle açıklar, aynı tutumunu ahkam âyetlerinin tefsirini yaparken de devam ettirir. Âyetlerin açıklamasında hadislerden istifade etmeyi ihmal etmez ve onları da yorumlar.

Müellifin hadislere yer verışı ve değerlendirişini bazı misallerle görelim:

Bazen uzun uzun açıklama yapmadan en kısa yoldan âyeti tavzih eder, sonra hadis veya eserlerle bu manayı teyid eder; “onlarla teslim olmalarına (Müslüman olmalarına) kadar savaşacaksınız” (Feth, 48/16) âyetinde “ev” harfinin “ilâ en” anlamına geldiğini belirttikten sonra şöyle demektedir. İbn Abbas’dan rivâyet edilen bir hadis te Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: “Müşrik Araplara, İslâm’ı kabul etmeleri ya da kendileriyle savaşılacağından başka bir işlem yapılmaz”. Yine İbn Abbas’dan gelen rivâyette “seyf” kelimesinin yerine “kıtâl” kelimesi gelmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) bir başka hadisinde “Araplara kölelik

---

²⁰ İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 356-357.

yoktur” buyurmuştur. Diğer bir hadislerinde de “şâyet Araplara kölelik caiz olsa idi bugün olurdu” demiştir²¹.

Hadislerden delil getirmesi ve hadisleri yorumlamasına değişik bir misal daha vermek istiyoruz.

“Toprak döşenen bir miskine” (Beled, 90/6). Örtünüp (giyineceği) bir şeyi olmadığından toprağı kazarak toprağa belenen yahut açlıktan karnına toprak (taş) bağlayan yoksul kimse için burada delil getirmek, sıfatın açıklayıcılığına mevkuftur, çoğunluk ise bunun hilafınadır ki ona haml edilir ve sınıflanmış olur. Bu sınıfı yukarıda zikri geçen miskinlerin yedirilmelerine teşvik etmeye has kırlarlar. Tıpkı bugün umumi kıtlık bir günde, yoksulu doyurmaya teşvik etmek gibi. Bu âyetten, muhtaçlığın fazla olduğu zaman sadaka vermeye fazla teşvik olduğunu anlıyoruz. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle demiştir: “Miskin birkaç lokma, yahut birkaç hurmanın savdığı değildir. Gerçek miskin, bilinip tanınmadığından kendisine bir şey verilmeyen* ve kendisi de insanlardan istemeyen (dilenmeyen)dir”. Hadiste miskinden kastedilen, fakir olduğu halde bu durumu bilinmediği için kendisine bir şey verilmeyendir. Böylece birkaç lokmaya sahip olandan meskenet kaldırılmış olur. Burada mübalağa yapılmak suretiyle meskenetten uzaklaştırmak istenmiştir. Yoksa miskinliği tanıtmak değildir. Çünkü o zaman, asıl maksat ifade edilmemiş olur. Üçüncü bir şık da iştikak yönüdür ki, o da sükûn (hareketsizlik) dur, ne istenildiğini ifade eder. Sanki o hareket etmekten acizdir²².

Birçok yerde hadislerin kaynağını zikreder ve hadislerin kritiğini yapar. Buna aşağıdaki misali verebiliriz.

“Ey İmân edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman, hemen Allah’ı zikre (anmaya) koşun alış-verişi bırakın” (Cuma, 62/9).

Namaza çağırma emrini, zikre koşma şeklinde beyan buyurdu, zira burada zikirten maksadın namaz olduğu açıktır. Ancak zikirten

---

²¹ İbn Humâm, *a.g.e.*, VI, 49-50.

* **Not:** “Zâ-metrabe” Türkçemizde fakirlikten kinaye olarak toprak döşenip taş yaslamak demektir. Bkz. Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Ankara, VII, 5844.

²² İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 262.

hutbenin murad edilmiş olması da caizdir. İster namaz isterse hutbe kastedilmiş olsun her iki durumda da cumanın farz olduğunu ifade eder. Birinci açık olduğu gibi ikinci de açıktır. Zira koşmanın farziyeti ki bu liğayrihi maksuddur ve bu gayrın farziyetinin bir fer'idir. Görmez misin ki kendisine namaz farz olmayana, icma ile hutbe ve "sa'y" de farz değildir. Âyetin tefsirinde zikirten kastedilen hutbe yahut namazdır. Lafzın ikisine birden muhtemel olması daha muvafıktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. "Dört kimse hariç Cuma namazı cemaat halindeki her Müslümana farz olan bir haktır. Kendilerine Cuma farz olmayan dört zümre: Kadınlar, hastalar, çocuklar ve kölelerdir"²³ Hadisi, Ebu Dâvud Tarık b. Şihâb'dan rivâyet etmiştir. Tarık şöyle dedi: O, Nebi (s.a.v.)'i gördü ve ondan bir şey duymadı. Bu husus ne o'nun Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sohbetinde bulunmadığına delildir, ne de hadis hakkında bir nakîsdir. Sahabi mürselidir. O bir delildir, ondan da öte bir vakıayı açıklamadır. en-Nevevi ise hadisin *Sahîhaynin* şartlarına uygun olduğunu söylemiştir²⁴. Beyhaki'nin tahrictediği bir hadiste Resulullah (s.a.v.) şöyle demiştir. "Cuma (namazı) çocuk, köle ve yolcu hariç (herkese) farzdır" et-Tabarâni, el-Hakim b. Amrveyh'den rivâyetinde bu hadisdeki istisnalara kadınlar ve hastaları da ilave etmiştir²⁵.

İbn Humâm konu ile ilgili başka hadisleri de vermektedir. Mevzu'u uzatmamak için onları buraya almadık.

Sahabe Kavilleri İle Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde Kur'an'ın Kur'an'la ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadisleriyle tefsirinden sonra en önemli kaynak olan sahabe kâvillerini, her müfessir gibi İbn Humâm'ın da ihmal etmesi düşünülemez. O da imkân nisbetinde bu mühim kaynaktan istifâde etmiştir. Aşağıdaki misallerde bu tutumu açıkça görülmektedir; "...Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekatı da verirlerse artık yollarımı serbest bırakın..." (Tevbe, 9/5).

İbn Ömer ve Hz. Ali'den gelen rivâyetlerde dinden çıkışı

---

²³ İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 49.

²⁴ İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 40.

²⁵ İbn Humâm, *a.g.e.*, II, 49.

tekerrür edenin zındık gibi tevbesi kabul edilmez denilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Malik ve el-Leys'in görüşleri de "İnandıktan sonra küfre sapıp sonra inkârcılıkta daha ileri gidenlerin tevbeleri asla kabul edilmeyecektir..." (Al-i İmrân, 3/90) âyeti nedeniyle bu şekildedir.

ed-Dirâye'de şöyle denilmektedir; Zındık hakkında bizim mezhebimizde iki görüş vardır; Bir görüşe göre tevbesi kabul edilmez. Bu, malik ve Ahmed'in reyine muvafıktır. Diğer görüşe göre kabul edilir. Bu ise es-Şafii'nin reyine uymaktadır. Tabii bu hüküm dünya ahkâmı hakkındadır. Allah'la kendisi arasında olan hususa gelince, bu tövbesindeki samimiliğine bağlıdır.

Eğer tövbesinde doğru olursa, Allah Teâla kabul buyurur. Bunda ihtilâf yoktur²⁶.

Sahâbe kavilleriyle tefsirine çok kısa bir misâl daha verelim.

"(O ağaç), Rabb'inin izni ile her zaman meyvesini verir" (İbrahim, 14/25). İşte bu zaman (dilimi) aylardır. İbn Abbas'dan gelen bir rivâyette ağacın meyve tutmaya başlamasından yemişinin yenilecek duruma gelmesine kadar ki müddet altı aydır, denilmiştir²⁷.

Astronomi Bilgisi

Son olarak müellifimizin ay tutulmasıyla ilgili bir yorumuna işaret etmek istiyoruz.

İbn Humâm "ef'âlu'l-ibâd" (Kulların fiilleri)i izah ederken ay tutulmasını misal vermiştir. Yapılan hesaplara ayın tutulacağından önceden bilinmesinin ay tutulmasını gerektirmediğini söylemiştir²⁸. Bu, İbn Humâm'ın çağın ilmini bildiğine güzel bir örnektir.

Hem meseleyi güzel açıklamış hem de çağının pozitif ilminden istifade edileceğini göstermiştir.

SONUÇ

Bu sınırlı çalışmadan da anlaşılacağı üzere, İbn Humâm'ın,

---

²⁶ İbn Humâm, *a.g.e.*, VI, 70-71.

²⁷ Bk. Kemaleddin İbn Ebî Şerîf, *a.g.e.*, s. 136-137.

²⁸ Bk. Kemaleddin İbn Ebî Şerîf, *a.g.e.*, s. 136-137.

Fethu'l-Kadir'i Ahkâm âyetlerinin tefsiri açısından önemlidir. Ahkâm âyetlerinin tefsirine ihtiyaç duyacaklar için mühim bir kaynak olacağından şüphemiz yoktur. Fethu'l-Kadir gibi hacimli bir eserden ahkâm âyetleriyle ilgili bilgileri bulup çıkarmak herkes için pek kolay olmayacağı açıktır. Ayrıca zaman noktasından da mühimdir, bir hayli zaman kaybına neden olabilir. Bu bakımdan gâyet itinalı bir çalışma ile Fethu'l-Kadir taranmak suretiyle İbn Humâm'ın ahkâm âyetleri tefsiri çıkartılmalı ve müstâkil bir eser haline getirilmelidir. Az öncede ifade edildiği gibi bunun özellikle ahkâm âyetleriyle ilgilenenler için son derece faydalı olacağına inanıyoruz. İbn Humâm es-Sivâsi gibi bir hukuk formasyonuna sahip birinin görüşlerinden uzak kalmanın, ondan istifade etmemenin mühim bir eksiklik olacağını düşünüyoruz.

Bu kısa incelememizle İbn Humâm'ın tanıtılmasına, Onun eserlerinden faydalanılmasına ve ahkâm âyetlerini tefsiri konusunda kapsamlı çalışma yapılmasına vesile olabilirsek mutluluk duyarız.